

TOPONÍMIA TRANSPORTADA: EL CAS VALENCIÀ

Xavier TERRADO PABLO

PLANTEJAMENT

Aquest estudi pretén ser una modesta aportació al coneixement de la toponímia transportada com a problema de lingüística general. Caldrà d'antuvi desllindar alguns problemes terminològics. Es parla sovint en els estudis de toponímia de "trasllat", "transport", "calc", "recreació"... No estem segurs que aquests termes hagin estat ben analitzats ni definits. És obligat, per tant, donar algunes indicacions sobre el que entenem aquí a l'usar aquestes expressions. A títol de proposta, podem dir que ens trobem enfront d'un cas de "topònims repetits" sempre que hi hagi coincidència entre dos o més noms d'un mateix domini allunyats l'un de l'altre o entre dos o més noms pertanyents a dominis lingüístics diferents. Ara bé, la coincidència, la "repetició", pot ésser deguda simplement a un fet de "poligènesi", quan a partir d'un apel·latiu comú han anat cristal·litzant diferents topònims mútuament independents.

Els centenars de llocs que duen el nom de *la Coma* han sorgit perquè efectivament es tracta d'indrets on hi ha "una depressió més o menys pregona i plana en un terreny de muntanya" (*Diccionari de la llengua catalana*, s.v.). En canvi hi ha relació de dependència genètica quan es produeix un "calc toponímic", és a dir quan la repetició està motivada per uns trets físics que compareixen els dos llocs. Podem dir que l'illa caribenca de *Montserrat* rebé el nom per la similitud del seu perfil montuós amb el de la famosa muntanya. I el mateix podem dir de *Venezuela*, nom inspirat per les construccions palafítics que hi observaren els conqueridors espanyols. La repetició pot ser deguda també a una "recreació", quan sense motivació física aparent un nom es recreat per assignar-lo a un altre indret: no és probable que hi hagi cap similitud entre el *Veracruz* mexicà i les riberes de l'Isàvena on en els darrers anys ha aparegut un municipi anomenat *Veracruz*. O un altre exemple: els qui batejaren un poblat del desert dels Estats Units amb el nom de Bagdad segurament ho feien moguts únicament per les ressonàncies llegendàries i literàries, no pel record

de la ciutat edificada sobre el marge del Tigris. Per “trasplantament” entendrem l’assignació d’un nom conegut a una nova realitat geogràfica, motivada normalment per una colonització o per un domini territorial. El nom de *Cerdanyola* té origen en els assentaments de cerdans a la zona del Vallès. Es pot dir que el nom de la Cerdanya, amb una lleugera variació morfològica, s’ha trasplantat juntament amb ells; i es probable que el *Rosselló* del Segrià sigui també un nom succedani del de la Catalunya Nord. En canvi, els mexicans no han estat mai colonitzadors de *Calbera* i *Beranui* (pobles ara assignats al municipi ribagorçà de *Veracruz*). Així doncs, una cosa és recreació (nominació sense procés demogràfic) i altra cosa trasplantament (nominació deguda a fluxos de població).

Per fi, proposem de reservar el terme “trasllat” quan un topònim convertit prèviament en antropònim arrela altre cop en un nou territori. Sortint de la ciutat de Lleida per la banda de ponent es troba la partida d’horta anomenada *Montcada*. Com que no és una població, no pot tractar-se d’una recreació o d’un trasplantament del nom de la vila barcelonina. Ara bé, aquesta zona fou propietat dels Montcada, una de les famílies que van participar més activament amb el comte de Barcelona en la conquesta de Lleida. Doncs és clar que estem aquí davant d’un exemple de trasllat. La vila donà lloc al nom de la família i la família al seu torn donà lloc a la denominació del veral lleidatà. En ocasions serà difícil de decidir si ens trobem enfront d’un cas de trasllat o de trasplantament. En aquests casos podem utilitzar un terme que els englobi a tots dos i proposem la denominació de “transport”.

En resum: poligènesi, calc, recreació i transport (aquest darrer amb les modalitats possibles de trasllat i de trasplantament) són processos que poden explicar la repetició dels noms de lloc.

Plantejarem el problema del transport des del terreny particular de la toponímia valenciana i d’ella n’extraurem la major part dels exemples. Però som conscients que no podem exhaurir ni els aspectes més generals del transport toponímic, ni els més concrets relatius al domini valencià.

Posarem els termes de la qüestió recolzant-nos en cinc preguntes:

- 1) **Quins són els topònims valencians fruit d’un transport?** Fer-ne una llista exhaustiva de tots depassa les nostres possibilitats, però en la segona part d’aquesta ponència passarem revista a alguns topònims valencians coincidents amb altres de fora de València i argumentarem entorn del seu caràcter autòcton o succedani.
- 2) **D’on han vingut aquests topònims i on han arrelat preferentment?** Plantejar-nos aquestes qüestions és lògic, per tal com la noció de transport suposa un terme *a quo* i un terme *ad quem*. Ben segur que una estadística dels territoris forans més representats en la toponímia valenciana seria d’interès, no solament per als historiadors, sino també per als dialectòlegs desitjosos d’establir relacions entre colonització i peculiaritats lingüístiques. Pel que fa al terme *ad quem*, es clar que hi ha comarques valencianes on es fa palesa una major influència de la toponímia transportada i tal volta es podria presentar

aquí recomptaments i dades numèriques¹. Però caldrà ser respectuosos amb l'estadística i no tractar-la lleugerament. Per això, perquè no estem en disposició de treure conclusions estadístiques fiables, hem renunciat en aquest treball a un tractament numèric.

- 3) **En quina època s'ha produït majorment el transport de topònims?** Avancem la hipòtesis que ha estat a l'Edat Mitjana. Per això tractarem amb més deteniment els topònims medievals².
- 4) **Com han estat transportats els topònims? Són noms d'imposició curialesca? Són post-antroponímics? Són topònims originats per l'afluència massiva de colonitzadors provinents d'una ciutat determinada?**
- 5) **Per què han sofert el procés de transport els topònims?** Amb aquesta pregunta retrem homenatge al professor Enric Moreu-Rey, a qui vam veure exposar magistralment la distinció entre etimologia i etiologia. És clar que no hi ha oposició entre aquests conceptes, que són complementaris. Però és cert que, enfront d'un topònim, no podem aturar-nos quan hem descobert, posem per cas, que un topònim català té origen en un mot d'arrel eusquera. Per què ha estat aquest mot i no un altre el que s'ha triat per a designar, en una època i per part d'un entorn social determinats, un lloc precís? Les causes del naixement del topònim són una de les qüestions fonamentals. Les causes, l'etiologia del transport toponímic, han de ser també un dels objectius bàsics de tota investigació.

No resoldrem tots els problemes. Però al menys els deixarem plantejats. Potser sigui així més fàcil el camí de qui vingui darrera.

Per tal d'introduir-nos en tota aquesta problemàtica ens calen dues eines: primer, un marc epistemològic i, segon, un marc metodològic entorn del fet del transport.

MARC EPISTEMOLÒGIC

Al plantejar qüestions epistemològiques, entrem en el terreny d'allò que alguns han anomenat els "universals en lingüística" i també en l'àmbit de la sociologia de la cultura.

Que els topònims es transporten d'unes terres a unes altres és un fet comprovat. El que no sabem és si es tracta d'un fet universal. En el núm. XII, pp. 40-43

¹ Això significaria entrar en el terreny dels judicis quantitatis i comparatius i cal tenir molta cura, perquè el terreny s'ens pot ensorrar sota els peus. Que una zona, diguem-ne A, tingui més topònims transportats que una altra zona, diguem-ne B, no significa en absolut que en la zona A la toponímia transportada tingui més pes específic que en la zona B. Pot ser que la zona A es caracteritzi per la seva gran extensió geogràfica, la gran densitat de població, o senzillament per una densitat toponímica molt més alta que la de la zona B. Cal tenir en compte moltes variables, geogràfiques, històriques, socials, demogràfiques, i cal saber ponderar-les adequadament si no es vol falsejar la realitat.

² Tractarem amb més deteniment els de l'Edat Mitjana, però cal considerar-los tots, a fi de classificar-los cronològicament. Per als noms medievals són valuoses les informacions del *Repartiment* i dels documents de *Població*. Els noms transportats amb motiu de la recolonització posterior a l'expulsió dels moriscos hauria de comptar, ultra els materials aportats per Escolano i Cavanilles, amb la documentació notarial i local que no ha estat al nostre abast.

del *Butlletí de la Societat d'Onomàstica*, Carles Duarte i Montserrat va publicar un breu article titulat "Els universals en toponomàstica". Definia ell els universals lingüístics com "uns components, processos, etc. que puguin ser aplicables o que apareguin a les llengües del món de manera general". Provar que el transport de topònims fos un universal en lingüística suposaria: 1) demostrar que els topònims són elements lingüístics, i 2) assegurar-se que en cada comunitat lingüística coneguda i ha al menys un cas de transport toponímic.

La primera qüestió no és banal: prestigiosos lingüistes han asseverat que els topònims no són elements integrats en el sistema. No vull entrar però en una polèmica que ens podria dur molt lluny. Les meves idees al respecte són les següents: el topònim té una funció dintre del sistema de referències situacionals i forma part de la competència comunicativa del parlant. Es crea dintre d'una llengua amb els mateixos recursos fònics i significatius que qualsevol element lèxic i, després, fossilitzat i convertit en element identificador, és de coneixement obligat per un determinat entorn social.

La segona qüestió —dilucidar si en tots els territoris lingüístics hi ha transports— ens duria a una recerca de gran abast a la qual no hem de renunciar, però que no podem fer aquí. És aquest un problema fascinant i engrescador. Imagineu-vos: hi ha topònims de Catalunya a l'Argentina i a Cuba. Hi ha topònims del País Basc a les Illes Filipines. Hi ha topònims irlandesos als Estats Units, portuguesos a les costes africanes, topònims africans a les Antilles i a les costes atlàntiques de Colòmbia. I resten molts interrogants que potser caldria aclarir: Hi ha topònims bàltics a la Sibèria o xinesos al Nepal? Hi ha topònims indis a Cambotja, a la zona d'Angkor Bat? Hi ha transports de topònims entre les illes de la Polinèsia ? I, si és així, en quines condicions s'han produït aquests transports? Existeixen certs tipus de topònims més propensos al transport? Quins factors històrics, socials, culturals desencadenen el procés? Poden detectar-se constants entre zones tan allunyades del món? La toponímia comparada i la sociologia de la cultura podran eixamplar aquí el camp dels estudis de toponímia, sempre necessitats de nous espais i de mètodes renovats.

Les consideracions següents plantegen fets ja coneguts, però no sempre explicitats. Amb elles volem contribuir a la reflexió sobre alguns principis generals que regeixen els processos de transport.

A) És un fet molt estès, no sabem si universal, que els topònims es transporten. Tota coincidència pot ésser en principi, fruit d'un transport. Tant és així que Enric Moreu-Rey dona com un dels possibles criteris de classificació (el quart en *Els nostres noms de lloc*) "si es troben en el lloc mateix on van ser creats originàriament, o si han estat traslladats".

B) Una colonització, i més si acaba amb l'arrelament d'una nova llengua, origina la difusió de topònims transportats.

Menéndez Pidal va utilitzar la coincidència entre topònims sud-italians i hispànics per tal de donar suport a la seva teoria de la colonització suditàlica de la Península Ibèrica. Molts dels transports toponímics que ell suposava han estat posats en dubte i també la teoria d'aquesta colonització meridional, però el fet que els romans hagin portat topònims de les seves terres sembla indubtable.

C) L'assentament d'una colònia procedent d'una ciutat o regió famoses dóna lloc sovint a derivats gentilicis convertits en topònims. És el cas del *Cerdà* del País Valencià, dels nombrosos *La Pallaresa*, *El Pallarès*, del *Navars* del Solsonès³.

D) És també freqüent que l'assentament d'una colònia es concreti en formacions diminutives del nom de la regió o de la ciutat d'origen. Poden ser derivats diminutius —*Cerdanyola*, *Valenzuela*— o construccions de nom més adjectiu: *França-Xica*, *Petit-Paris*. Joan Coromines ho explica molt bé i li cedim la paraula: “El paratge on s’han establert una colla de cerdans, ha estat designat pel poble com ‘la petita Cerdanya’ — Sí ell també... allí tots són cerdans, és una petita Cedanya, una *Cerdanyola*. Entre Miralles i Carme, hi ha un paratge que en diuen *La Françola* (amb diverses masies a l’entorn)... Noms paral·lels als de *La França-Xica*, barriada popular de dins la ciutat de Barcelona, prop del Poble Sec. Paratges on s’havien establert una munió de francesos; una munió de cerdans. Equiparem-ho a les localitats *Petit-Paris* en els dpts. francesos (Drôme, Seine-et-Marne etc.), cat. *Cabrerola*; cast. *Madrilejos*, *Portugaleta*, *Valenzuela*. *Romula oppidum Samnii*, *oppidum Daciae*, *Foruli oppidum Sabinorum*” (*Onom Cat*, III, 359 b 43).

E) La consciència per part dels colonitzadors de pertànyer a una cultura diferent —suposadament superior— porta inevitablement a l’eliminació de noms autòctons i la seva substitució per altres que tenen més prestigi. És un capítol més de l’intent de reproduir la societat del país d’origen, amb els seus costums, els seus mites, les seves creences, la seva llengua i també la seva toponímia. Aquest fenomen ha estat anomenat “glotofàgia”. És el cas dels topònims aimaras, sistemàticament substituïts per topònims de la Península Ibèrica. A La Paz un nom com *Churubamba* obeeix a una cultura ben arrelada, però la ignorància d’aquesta cultura ha fet que es substituís per un nom com *San Sebastián*.

F) La consciència de tenir drets de propietat o de govern origina la creació curialesca de noms compostos d’un adjectiu amb el significat de ‘nova’ i un nom de lloc preexistent: *Nueva España*. *Nueva Granada*. *New England*. *New Zealand*. *Nueva Valencia* (Filipines).

G) La difusió d’una nova llengua i d’una nova cultura fa que es reinterpreti d’acord amb la toponímia dels colonitzadors noms transparents des de la llengua dels sotmesos, però opacs per als conqueridors. Podria ser el cas de topònims del nostre país, com el *Montserrat* valencià, si tinguéssim aquí la reinterpretació d’un nom àrab (cf. *OnCat*, V, 384a 25).

H) La paronímia pot donar lloc a una refacció d’un nom segons el model d’una coneguda ciutat o regió. Moltes vegades aquests topònims són opacs i es substitueixen per altres que també ho són, però pertanyen a la terra dels colonitzadors. D’aquesta manera, per la semblança fònica amb el *Polinyà* del Principat, el *Polinyén* del Repartiment (recordem la sèrie *Ontinyén*, *Crevellén*...) va passar a ser *Polinyà*, en contra dels hàbits del romànic pre-català. Pel mateix

³ Cf. *Onom Cat*, III, 359 b 57: “El poble de *Navars*: fou una espècie de colònia antiga de gent navarresa”.

principi es pot explicar el nom del poble gironí de *Borgonyà*, agregat a Cornellà de Terri, que era antigament *Bogonyà*: “En el S. XII quan la fama del ducat de Borgonya s’estén arreu d’Europa, magnificat aviat per les violentes proeses de Carles el Temerari, donant lloc en cat. als manlleus *botxi* i *morro-de-vaques* (*DECat*): des de llavors comença a alterar-se *Bogonyà* en *Borgonyà* per una etim. popular. En realitat es tracta del NP VOCONIUS tan estès en la Roma republicana i imperial” (*On Cat.*, III, 84a 6).

I) L’antonomàsia és una de les propietats que converteixen un nom en candidat a la repetició per calc o per recreació. La ciutat dels canals és per antonomàsia *Venècia*. Aleshores altres llocs on hi hagi canals podran ser anomenats així: *Venezuela*. Barcelona és la ciutat que representa el caràcter emprenedor dels catalans. Potser per això es repeteix tant a Amèrica. *Bagdad* és la ciutat dels mercaders, dels que cerquen i troben fortuna, de Simbad el Marí. Serà casualitat que *Bagdad* sigui el nom dun poblament de buscadors de fortuna en un desert dels Estats Units? Però hi ha antonomàssies que no triomfen: *Saratoga* és una ciutat amb aigües termals a l’estat de Nova York, prop d’Albany. En el discurs d’inauguració d’un balneari a Califòrnia, l’empresari havia escrit: “Això serà la *Saratoga* de Califòrnia”. Però per un desafortunat *lapsus linguae* va dir: “Això serà la *Calitoga* de Sarafòrnia”. I aquest és el nom actual del lloc.

J) La comparació és un dels mecanismes desencadenants de la repetició per calc, sobre tot quan s’ha de donar nom a un lloc que no en té. *Montserrat* és el nom d’una illa a les Antilles, amb un volcà que l’any 1995 manifesta altre cop senyals d’activitat. El nom li va posar Cristòfol Colón i és degut a la comparació del perfil montuós de l’illa amb el de la muntanya de *Montserrat*.

K) El ressò de noms exòtics pot fer que aquests noms s’usin per designar nous llocs i noves terres també exòtiques. Segurament noms com el de la regió d’*Antioquia* a Colòmbia (es pronuncia amb accent a la vocal *o*) son deguts a aquesta causa. Potser es troba també en aquest cas el *Bagdad* dels Estats Units que hem mencionat anteriorment.

L) L’eufemisme o el desig d’arribar a una creació toponímica que no tingui res a veure amb noms propers pot fer escollir un nom llunyà per una realitat immediata. Això últim és presumiblement el que pogué passar amb el nom del municipi de *Veracruz*, a la Vall de l’Isàvena, en domini lingüístic català. Quan es va crear el nou municipi —que inclou *Beranui* i *Calbera*— ningú devia de veure amb bons ulls que fos el nom del poble veí l’elegit per a denominar el municipi. La solució salomònica degué de consistir en la imposició d’un nom exòtic. L’eufemisme pot també ser causa de repetició de noms en territoris allunyats. El senyor Artemio Cáceres, que ha estudiat bé la toponímia de La Paz (Bolivia), ens diu que “el antiguo denominativo de *Putuputu*, cuando se urbanizó la zona, se cambió por el de barrio de *Miraflores*, tal vez queriendo imitar a otros barrios similares en las capitales santiaguina o limeña”⁴. Potser té raó el senyor Cáceres, però no seria d’extranyar que en el castellà de

⁴ Artemio Cáceres. *Contribución al estudio toponímico de lugares i barrios paceños* (inèdit), pàg. 2.

la classe dominant a La Paz (no en la llengua dels indis aimaras) la base *putu* tingués ressonàncies desagradables. Un nom proper i d'estructura paral·lela, *Purapura*, no ha estat substituït per un altre.

M) L'error pot consagrar una repetició toponímica. És el cas de *Las Indias*, nom que els espanyols van usar durant molt temps.

Ens hem aturat en fets bastant allunyats de vegades de casa nostra, però convenia posar un marc general dintre del qual es veïés millor el cas particular del País Valencià. Els fets valencians permetran formular hipòtesis que poden tenir un abast més general, i alhora els fets d'altres dominis ens faran establir amb més rigor els fenòmens valencians. I tot això dintre d'una concepció dinàmica de la ciència lingüística. Com deia Carles Duarte "constituïria un enriquiment important la formulació d'hipòtesis d'abast universal en Toponímia, que hom hauria d'anar posteriorment comprovant o modificant o suprimint".

MARC METODOLÒGIC

Íntimament relacionat amb els problemes de lingüística general i comparativa es troba el d'establir una metodologia aplicable als fets de toponímia repetida, que hauria de sorgir de la consideració de les causes, les condicions i els procediments en els transports de toponímia.

Tot estudi de toponímia transportada comença amb la constatació de coincidències en el corpus de noms de lloc de dues regions. Però està clar que coincidència no és sinònim de transport. A fi d'ajudar a determinar quines són les coincidències degudes a transport, hem elaborat una llista de criteris generals que després aplicarem al cas concret del País Valencià.

1) El principi fonamental i decisiu és el recurs a la documentació històrica. Per al domini valencià *La Crònica del Rei Jaume*, el *Repartiment* i el *Nomenclàtor* de Sanchis Sivera són molt útils. Si un nom apareix en documents anteriors al *Repartiment*, és molt difícil que sigui fruit d'un transport des de terres de Catalunya. Vejam un exemple: *Borró* és el nom d'una vall a la Garrotxa i és també el d'una casa en el terme de Ròtova, a la part alta del Marquesat de Gandia. *La Crònica del Rei Jaume* [citada per Coromines, III, 93] ens diu: "entram en la Val de Bayrén; e ab aquells de Vilalongua, e de Boró, e de Vilella e de Palma, que eran castells de rocha, grans e forts..." (*Crònica*, § 307, Ag. p. 338). També tracta del tema Sanchis Sivera, citant el *Repartiment*: "había varias alquerías, como nos lo indica el Rept. al consignar las donaciones que hizo en 1240... y son Ròtova, Almizran (Almiserà), Castelló, Doscastells y Alhahuy... en 29-II-1261, se otorgó carta puebla para *Borró* y *Palma*". Per tant, els textos antics certifiquen l'existència del nom abans de la conquesta i no donen suport a un suposat trasplantament del nom a terres valencianes. Joan Coromines recorre constantment a aquest principi per invalidar o donar suport a un possible transport. Tot parlant de la vila garriguenca de l'*Albi*, Coromines argumenta en contra d'un suposat transport del nom de la ciutat occitana: "Aquí la nostra documentació, antiga, ja molt repetida abans del moment crucial de 1212 (que raonavem allí), ja arran de la Reconquesta del muntanyam Prades-Montsant, acaba de fer inversemblant la idea del trasplantament" (*On Cat*, II, 84a 49).